

всього, що виходить за рамки загальноприйнятих стандартів і привносить складність в процес управління діяльністю. Ми не завжди усвідомлюємо, що в такий спосіб сприяємо формуванню не лише пасивної пізнавальної позиції студента, а і його аморальності, що виступає продуктом пристосування.

Список використаних джерел

1. Зинкевич-Евстегнеева Т.Д. Теория и практика командообразования. Современная теория создания команд / Зинкевич-Т.Д.Евстегнеева, Т.М.Грабенко, Д.Ф. Фролов. – СПб.: Речь, 2004. – 304 с.
2. Моисеев В.Г. Психологическое обеспечение деятельности команды / В.Г.Моисеев. – Севастополь, 2004. – 24 с.
3. Томпсон Л. Создание команды/ Л.Томпсон. – Вершина, 2006. – 544 с.

The problem of research the reserves of optimization development of pedagogical collective as integrative formation, which can productively create whole educational space in educational establishment, investigates in the article. That's why it analyses possibilities of theory and practice of formation team as subject of any professional activity in raising effectiveness of forming pedagogical collective, it interprets the process of teamformation, it determines the main principles of organizing team form of professional activity of teachers, the most typical forms of government, it characterizes the basic stages of team's living cycle and indications of team, which can provide permanent self-development.

Keywords: teamformation, team form of professional activity, integrative formation.

Отримано: 11.11.2011 р.

УДК 159.922.76– 056.49

О.М.Чайковська

Гендерні особливості прояву акцентуацій характеру у підлітків з девіантною поведінкою

У статті розглянуто психологічні механізми та детермінанти поведінкових відхилень, адже науковий інтерес до проблеми девіантних проявів серед неповнолітніх та їх профілактики дедалі більше зростає.

Девіантні прояви у поведінці підлітків не є унікальними і новими, але їх дослідження є особливо актуальним у наш час. Девіантна поведінка підлітків у багатьох випадках трансформується у кримінальні форми поведінки і становить суттєву небезпеку як для самої особистості неповнолітнього, його подальшого розвитку, так і для всього суспільства.

Проаналізовано вплив акцентуацій характеру на формування девіантної поведінки підлітків та прояв гендерних особливостей акцентуацій характеру у підлітків з девіантною поведінкою.

Ключові слова: девіантність, особистість, акцентуації характеру.

В статье рассмотрены психологические механизмы и детерминанты поведенческих отклонений, поскольку научный интерес к проблеме девиантных проявлений среди несовершеннолетних и их профилактики все более возрастает. Девиантные проявления в поведении подростков не являются уникальными и новыми, но их исследование особенно актуально в наше время. Девиантное поведение подростков во многих случаях трансформируется в криминальные формы поведения и представляет существенную опасность как для самой личности несовершеннолетнего, его дальнейшего развития, так и для всего общества.

Проанализировано влияние акцентуаций характера на формирование девиантного поведения подростков и проявления гендерных особенностей акцентуаций характера у подростков с девиантным поведением.

Ключевые слова: девиантность, личность, акцентуации характера.

Сучасні кризові процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві, негативно впливають на психологію людей, породжують тривожність і напруженість, озлобленість, жорстокість і насильство. Важкий економічний стан країни привів наше суспільство до серйозних труднощів і внутрішніх конфліктів, значного збільшення рівня поширеності і різноманіття форм аморальних вчинків, злочинності та інших видів поведінки, що відхиляється.

У педагогічній та віковій психології проблема девіантної поведінки підлітків є однією з найактуальніших. Науковий інтерес до проблеми девіантних проявів серед неповнолітніх та їх профілактики дедалі більше зростає, оскільки девіантна поведінка підлітків набула в суспільстві впродовж останніх десятиріч значного поширення. Крім того, встановлено, що девіантна поведінка підлітків у багатьох випадках згодом трансформується у кримінальні форми поведінки і становить суттєву небезпеку як для самої особистості неповнолітнього, його подальшого розвитку, так і для всього суспільства.

Ріст масштабів злочинності, труднощі корекції девіантної поведінки, наявність безлічі теоретичних концепцій обумовлюють особливий інтерес до вивчення цього явища.

Девіантні прояви у поведінці підлітків не є унікальними і новими, але їх дослідження є особливо актуальним у наш час. В сучасному суспільстві взаємодія особистості, сім'ї і соціуму здійснюється в умовах якісного перетворення суспільних відносин, які викликають не тільки позитивні, але і негативні зміни в різних сферах соціального буття. Причина цих змін заключається в особливостях взаємозв'язку і взаємодії людини, природи, суспільства.

Проблематику підліткових акцентуацій характеру і суміжних з нею проблем у вітчизняній психології підліткового віку вивчено досить детально. Ця тема висвітлюється у працях Ю.А.Александровського, М.І.Буянова, В.А.Гур'євої, М.В. Грибанової, О.І.Захарова, І.С.Кона, К.С.Лебединської, О.Є.Лічко, Н.Ю.Максимової, С.І.Підмазіна, К.Н.Поліванової, Ю.В.Попова, А.Н.Прихожан, В.В.Рибалка, О.В.Скрипченка, О.Т.Соколової, Д.Й.Фельдштейна та інших авторів. Серед зарубіжних досліджень можна відзначити праці К.Леонгарда, а також дослідження, що проводилися в рамках психоаналітичної парадигми (С.М.Джонсон, О.Лоуен, В.Райх, А.Horner, D.Shapiro). Питання, що стосуються підлітків з порушеннями у поведінці, складала предмет дослідження у працях А.Бандури, Л.Берковитця, Р.Бернса, Р.Берона, Х.Ремшмідта, Д.Річардсона, Р.Уолтерса, Е.Еріксона та інших.

Підлітковий вік є одним з найбільш складних і проблемних у житті кожної людини. В цьому віці виникають різноманітні труднощі соціальної адаптації, пов'язані з його психологічними особливостями, що особливо стосується підлітків з акцентуаціями характеру (В. П. Дворщенко, А. Е. Лічко). Труднощі такого роду нерідко викликають агресію з боку неповнолітніх, яка тільки загострює їх.

У значної частини сучасних підлітків формується життєва безпорадність, пасивність, зневіра та байдужість до всього, молодшає вік злочинців, формуються та закріплюються різні форми девіантної поведінки.

Підлітковий період входить в групу підвищеного ризику, оскільки для нього характерні:

- по-перше, внутрішні труднощі перехідного періоду, починаючи з психогормональних процесів і закінчуючи перебудовою Я-концепції;
- по-друге, крайнощі і невизначеність соціального статусу підлітків і молоді;
- по-третє, суперечності, зумовлені зміною механізму соціального контролю: дитячі форми контролю, спрямовані на

дотримання зовнішніх норм вже не діють, а нові, дорослі, зі свідомою дисципліною і самоконтролем, ще не склались і не закріпились [6].

Саме у підлітковому віці підсилюються акцентуації, які вказують на слабкі сторони характеру, створюють передумови для формування у підлітків девіантної поведінки. Отже, постає питання про те, як акцентуації характеру впливають на девіантну поведінку підлітків.

Метою статті є висвітлення результатів дослідження розподілу типів акцентуацій характеру серед підлітків з девіантною поведінкою.

Характер людини як визначальний чинник її поведінки відіграє вирішальну роль і у детермінації її поведінкових проявів. Спроби побудови наукової типології характеру робилися неодноразово впродовж всієї історії психології. Ґрунтовну спробу такого роду зробив німецький психіатр і психолог Е. Кречмер. Його ідеї виявились вельми плідними. Їх ефективно розвинули П. Б. Ганнушкін, Б. Шелдон, Е. Фромм, К. Леонгард, А. Е. Лічко та ін. Всі типології людських характерів виходили з ряду загальних ідей. Основні з них такі: характер людини формується в процесі онтогенезу досить рано і впродовж решти її життя проявляє себе як більш-менш стійкий; поєднання особистісних рис, які утворюють характер людини, є корелятивним, внаслідок чого утворюються виразно відмінні типи, що дозволяє розробляти типології характерів.

Своєрідний підхід до створення типології характеру особистості запропоновано П. Б. Ганнушкіним, він побудував його на базі дослідження психічних аномалій і визначав особливості людського характеру як межові прояви психопатій. Ще на початку розробки вчення про психопатії виникла проблема відмежування психопатій від межових варіантів норми. В. М. Бехтерев писав про “перехідні стани між психопатією і нормальним станом”, П. Б. Ганнушкін межові з психопатіями варіанти норми назвав “латентними психопатіями”, М. Framer і О. В. Кербіков – “передпсихопатією”, Р. К. Ушаков – “крайніми варіантами нормального характеру”.

Поняття “акцентуація” вперше ввів німецький психіатр і психолог К. Леонгард. Ним розроблена і описана класифікація акцентуацій характеру особистості. У працях К. Леонгарда використовується як поняття “акцентуїтована особа”, так і “акцентуїтовані риси характеру”. Акцентуація характеру, за К. Леонгардом, це щось проміжне між психопатією і нормою. На його думку, акцентуїтовані особи – це не хворі люди, а здорові

індивіди зі своєрідними індивідуальними особливостями, певною мірою схожими на власне психопатичні. Це твердження є вагомою підставою для припущення, що акцентуації характеру, які знаходяться на межі між нормою і патологією, стають каталізаторами агресії, особливо у підлітковому віці.

К. Леонгард показав, що акцентуації можуть як сприяти, так і перешкоджати соціальній адаптації, призводити до протиріч і непорозумінь, наслідком яких нерідко є агресія акцентуйованого суб'єкта. Йдеться про зрілих, сформованих особистостей, а в підлітковий період, коли соціальна адаптація тільки розпочинається, прояви агресії такого роду більш вірогідні. В цьому віці протиріччя і непорозуміння суб'єкта з соціумом гіперболізуються. Тому і вірогідність агресивних дій з боку носіїв акцентуацій характеру є досить значною.

На думку А. Е. Лічко, більш правильно говорити про “акцентуацію характеру” на тій підставі, що особистість – поняття набагато складніше, ніж характер. Воно включає інтелект, здібності, світогляд та т.ін. А. Е. Лічко досліджував і класифікував акцентуації характеру у підлітковому віці. Ми не виявили принципових розбіжностей між концепціями і класифікаціями названих дослідників. Основна різниця полягає в тому, що К. Леонгард вивчав властивості акцентуйованих рис з позиції їх сталості і ригідності, а А. Е. Лічко в динаміці їх розвитку і перетворень. Отже, можна з впевненістю говорити про їх взаємодповідність і взаємодповнюваність у трактуваннях і визначеннях акцентуацій характеру[3].

К. Леонгард виділив 10 типів акцентуацій: гіпертимний, тривожний, дистимічний, педантичний, збудливий, емотивований, застрягаючий, демонстративний, циклотимний, екзальтований. А. Е. Лічко назвав виділені ним 10 типів: гіпертимний, сенситивний, астено-невротичний, психастенічний, епілептоїдний, нестійкий, шизоїдний, істероїдний, циклоїдний, лабільний. Саме розбіжності у назвах створюють плутанину у ідентифікації конкретного випадку при користуванні обома теоретичними конструктами[3].

Найбільш частими в підлітковому віці порушеннями, виникаючими на фоні акцентуацій характеру, є такі девіації поведінки, як делінквентність, алкоголізм, суїцидальна поведінка та ін. Зміна ситуації на більш благополучну, як правило, усуває ці порушення.

Хотілося б підкреслити найбільш значущі феномени в динаміці акцентуацій характеру (Лічко О.Є., 1981):

1) загострення рис акцентованого характеру в підлітковому віці, в період їх формування з наступними їх пом'якшеннями і компенсацією (перехід явних акцентуацій в приховані);

2) загострення рис певного типу при прихованих акцентуаціях під впливом психічних травм або важких ситуацій;

3) виникнення на фоні акцентуацій характеру перехідних порушень — девіацій поведінки, гострих афективних реакцій, неврозів та інших реактивних станів;

4) трансформація типів акцентуацій характеру в силу конституційно закладених механізмів або впливів середовища;

5) формування набутих психопатій, для яких акцентуація характеру стала основою, яка зумовила вибіркочувливість по відношенню до певних несприятливих впливів середовища [3].

Підлітки з акцентуаціями характеру складають групу підвищеного ризику розвитку порушень психічного здоров'я у зв'язку з негативним впливом навколишнього середовища та психічних травм. Являючись крайніми варіантами норми акцентуації характеру, виступають як фактор, який підвищує ризик розвитку психогенних нервово-психічних порушень і порушень поведінки.

Аналіз наукової літератури та результатів експериментальних досліджень дають змогу визначити фактори, що сприяють формуванню акцентуацій характеру підлітків: 1) умови виховання, при яких розвиваються негативні якості особистості та негативні тенденції в поведінці: бездоглядність, гіперопіка, умови жорстких стосунків між батьками й дітьми та підлітками й учителями, надмірність вимог і очікувань по відношенню до дітей, дефіцит батьківської любові і спілкування з дитиною та ін. Вони створюють підґрунтя для розвитку тієї чи іншої акцентуації; 2) дезадаптивні стереотипи поведінки акцентуєваних підлітків актуалізуються в умовах, коли вони стикаються з бар'єрами діяльності, спрямованої на задоволення особистісно-значущих потреб. Школа, на думку О.Г. Асмолова, повинна дати простір вільним і природним проявам особистості дитини, і ця свобода повинна обмежуватися лише безпекою і психологічним комфортом інших членів колективу та завданнями повноцінної освіти підлітка. Психологи вважають, що авторитарний стиль спілкування в системі «вчитель–учень», примусовий характер у навчанні сприяють психоемоційному перевантаженню учнів, зростанню кількості конфліктних ситуацій і різних форм дезадаптивної поведінки. Знання педагогом дезадаптивних стереотипів поведінки підлітка, його психологічних проблем дозволить будувати з ним взаємини так, щоб попередити прояв поведінкових відхилень і домагатись поступового їх згасання;

З) одним із факторів кризи підліткового віку є його «когнітивна криза», тобто розширення сфери діяльності і взаємодії підлітка значно випереджає його психологічну компетентність. Це призводить до зростання частоти виникнення бар'єрів у діяльності і до психологічних зривів[5].

Незважаючи на те, що тема підліткових акцентуацій характеру є традиційною для психології підліткового віку, вона не втрачає своєї актуальності. За останнє десятиріччя у зв'язку зі зміною умов життя, критерії оцінки і форма вияву акцентуацій характеру зазнали певних модифікацій і значно ускладнилися (В.П.Дворченко, В.М.Нікітін, Ю.В.Попов), що призводить до необхідності діагностичної деталізації феноменології акцентуованих рис характеру і пошуку нових можливостей корекції обумовлених ними процесів соціально-психологічної дезадаптації.

В підлітковому віці від типу акцентуацій характеру, в значній мірі, залежать особливості поведінки в різноманітних умовах і під впливом різних ситуацій. Опіраючись на знання того чи іншого типу, можна прогнозувати поведінку в певних ситуаціях. Можна передбачити ті психологічні фактори, які швидше всього здатні призвести до саморуйнування поведінки, а також ті форми, в які вона може перетілитися.

У нашому дослідженні взяли участь учні віком 12-14 років позашкільного закладу смт. Чемерівці. Вибірка складалась з 30 осіб (18-ти хлопців і 12-ти дівчат), що відзначаються девіантною поведінкою.

Діагностика особистісних характеристик учасників експерименту проводилась за допомогою системи таких методів: спостереження, бесід з учнями, аналізу продуктів діяльності, опитувальника для виявлення рис девіантної поведінки.

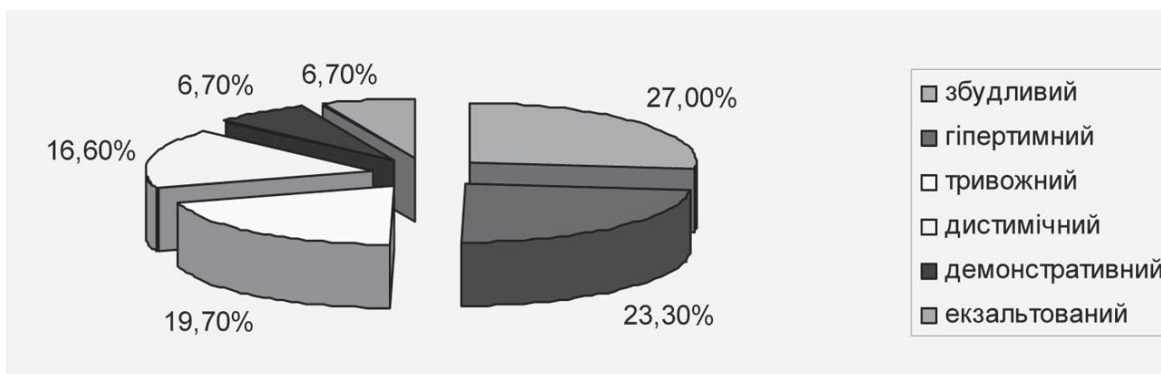
З метою виявлення акцентуацій характеру у підлітків з девіантною поведінкою нами було використано характерологічний опитувальник К.Леонгарда [7].

Проаналізувавши отримані результати, ми виявили, що у 27,0% девіантних підлітків найбільш виражені риси характеру *збудливого* типу (*див. рис. 1*). Прояви цього типу – низька контактність у спілкуванні, гальмування вербальних і невербальних реакцій. Такі підлітки схильні до хамства, конфліктів, сварок. В емоційно спокійному стані вони сумлінні, акуратні, люблять тварин та дітей. Однак під час збудження вони погано контролюють свою поведінку, 23,3 % девіантних підлітків мають *гіпертимний* тип акцентуації. Для представників цього типу характерна висока контактність, комунікабельність, пожвавлена жестикуляція, постійне перебу-

вання в гарному настрої, що іноді затьмарюється спалахами агресії у відповідь на протидію оточуючих, вони досить часто йдуть на конфлікти з дорослими, схильні до демонстративних вчинків, стають «незручними» в педагогічних колективах. Між педагогом і підлітком, як правило, встановлюються конфліктні стосунки. Такі підлітки часто потрапляють до асоціальних угруповань і досить легко в них адаптуються. У 19,7% респондентів домінує *тривожний* тип акцентуації характеру. Для них характерна низька контактність, невпевненість, мінорний настрій. Рідко вступають у конфлікти. Риса характеру *дистимічного* типу характерні для 16,6%. Зауважимо, що представникам цього типу притаманна низька контактність, пасивність, загальмованість мислення, песимістичний настрій, замкнений спосіб життя. Вони високо оцінюють друзів і готові їм підпорядковуватися.

Серед досліджуваних підлітків є 6,7% учнів з рисами характеру *демонстративного та екзальтованого типів*.

Для підлітків з демонстративним типом характеру властива легкість встановлення контактів, прагнення влади, лідерства. Проте вони дратують оточуючих самовпевненістю і високими вимогами, провокують конфлікти. Їх характеризує егоцентризм, ненаситна увага до своєї особи. Слід зазначити, що, на відміну від підлітків з демонстративним типом акцентуації, підліткам з рисами характеру *екзальтованого* типу притаманна емпатійність, альтруїстичність, вони схильні перебувати під впливом швидкоплинних настроїв та впадати в паніку. Дуже часто сперечаються, але не доводять до конфліктів.

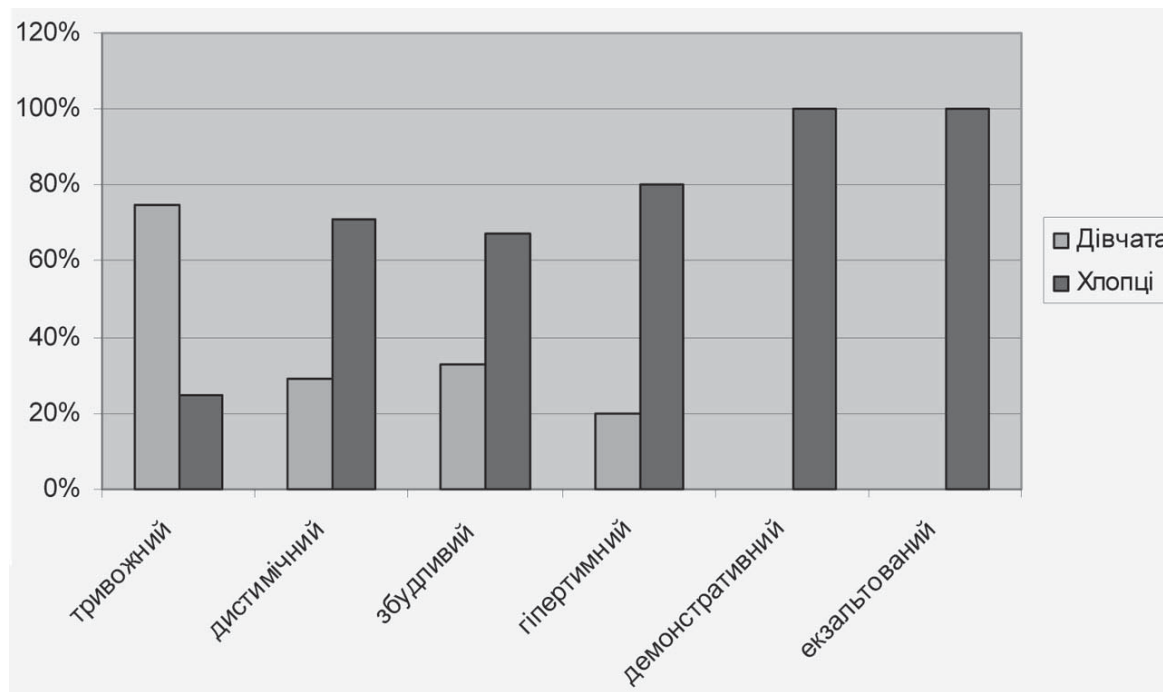
Рис.1. Розподіл девіантних підлітків за типами акцентуацій характеру

Аналіз акцентуацій характеру окремо в дівчат і хлопців, виявляє, що тривожний тип акцентуації характеру зустрічається у 75% дівчат і 25% хлопців; із опитаних виявилось, що 71% хлопців і 29% дівчат з дистимічним типом акцентуацій; збудливий тип

акцентуації переважав у 67% хлопців і 33% дівчат; гіпертимність домінувала у 80% хлопців, а у дівчат у 20% (рис 2).

Серед досліджуваних підлітків-дівчат не виявилось представниць з екзальтованим та демонстративним характером. Ці типи виявлено лише у хлопців.

Рис.2. Розподіл типів акцентуацій характеру в дівчат і хлопців-підлітків з девіантною поведінкою

У результаті констатуючого етапу дослідження встановлено, що певний тип акцентуацій характеру зумовлює особливості девіантної поведінки підлітків. Можна передбачати, що девіантна поведінка формується саме на основі типів акцентуацій характеру. Відповідно, трансформація акцентуєваних рис викликає трансформацію девіантної поведінки.

Визначено, що найбільша кількість підлітків збудливого, гіпертимного, демонстративного типів мають ознаки опору педагогічним впливам, обумовленого наявністю у них акцентуацій характеру, при чому серед хлопців цей показник вищий. Підлітки тривожного та дистимічного типів акцентуацій характеру мали ознаки опору, викликаного невмілими виховними впливами; вони потребують психокорекційної роботи з соціальним оточенням.

У зв'язку з цим наступним етапом роботи з такою категорією підлітків ми плануємо здійснення психокорекції, спрямованої на розвиток у них позитивних поведінкових реакцій.

Список використаних джерел

1. Беличева С.А. Специализированные подростковые клубы как институт ресоциализации “трудных” подростков / С.А. Беличева // Психологический журнал – 1984. – Т. 5, № 3. – С. 48–54.
2. Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): учеб. пособие для студ. высш.учеб. заведений / Е.В.Змановская.– М.: Издательский центр Академия, 2003.– 288 с.
3. Личко А.Е., Попов Ю.В. Делинквентное поведение, алкоголизм и токсикомании у подростков / А.Е.Личко, Ю.В.Попов. – М., 1988.– 180 с.
4. Матвеева М.П. Психологічні механізми формування девіантної поведінки // Церква, сім'я і школа у розв'язанні проблем виховання підростаючого покоління / М.П.Матвеева. – Кам'янець-Подільський, 2007.– С.7– 30.
5. Ніколенко О.С. Профілактика й корекція девіантної поведінки підлітків / О.С.Ніколенко. – Чернівці: Рута, 2004.– 80 с.
6. Панасенко Н.М. Психологія підлітка в сучасній ситуації соціального розвитку / Н.М.Панасенко // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. Т.7, вип.1.– К.,2005.– С.235-243.
7. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании / Е.И.Рогов. – М., 1996.– 527 с.
8. Співак В.І. Особливості прояву девіантної поведінки підлітків, батьки яких перебувають за кордоном / В.І.Співак// Церква, сім'я і школа у розв'язанні проблем виховання підростаючого покоління. – Кам'янець-Подільський, 2007.– С. 154-160.

The article discusses the psychological mechanisms and determinants of behavioral abnormalities, as scientific interest in the issue of deviant manifestations of delinquency and their prevention is growing. Manifestations of deviant behavior in adolescents are not unique and new, but their study is particularly relevant in our time. Deviant behavior of adolescents in many cases transformed into criminal behaviors and is a significant risk, both for the individual juvenile, its development, and for the whole society.

The influence of character accentuations on the formation of deviant behavior of adolescents and expression of gender-specific character accentuations in adolescents with deviant behavior.

Keywords: deviation, personality, character accentuation.

Отримано: 17.11.2011 р.